

Bartnicka, Kalina

"Historia oświaty i wychowania w Polsce, 1944-1956", Władysława Szulakiewicz, Kraków 2006 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 45, 326-329

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władysława Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce, 1944-1956*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, ss. 312, 19 fotografii, bibliografia, aneksy, indeks nazwisk, streszczenie w języku niemieckim; w tekście (s. 101-104) tabela „Stopnie i tytuły naukowe historyków wychowania”.

Władysława Szulakiewicz, profesor historii wychowania na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, zajmuje się dziejami historii wychowania w Polsce jako dyscypliny naukowej i środowiskami jej badaczy. Studiowała w Rzeszowie, doktoryzowała się na Uniwersytecie Wrocławskim, a habilitację i profesurę uzyskała w toruńskim Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Staże naukowe i badawcze odbyła w Krakowie, Wrocławiu, Lwowie i Wiedniu. Jako pracownik dydaktyczny kształciła młodzież w uczelniach Rzeszowa, Bydgoszczy i Torunia. W przebiegu swej pracy naukowej i dydaktycznej miała więc okazję poznać od wewnątrz wielu polskich ośrodków akademickich, zajmujących się badaniami historyczno-oświatowymi oraz szansę łatwiejszego dotarcia do wielkich zbiorów uczelniowych, bibliotecznych i archiwalnych. Te okoliczności w sposób niejako naturalny spowodowały, że W. Szulakiewicz zgromadziła imponujący rozmiarem materiał bio-bibliograficzny dotyczący polskiej historii wychowania w XIX i XX wieku, a jej publikacje są podbudowane oryginalnym i różnorodnym materiałem charakter źródłowym.

Tematyka kolejnych publikacji przechodzi stopniowo od zagadnień bibliograficznych, biografii galicyjskich pedagogów, nauczycieli i galicyjskiej pedagogicznej myśli naukowej ku coraz szerzej traktowanym problemom warsztatu naukowego i całego polskiego środowiska historii wychowania¹. Z prac tych stopniowo wyłania się uporządkowany i udokumentowany obraz narodzin i rozwoju - na pograniczu historii, filozofii, socjologii, literaturoznawstwa, kultury i pedagogiki - polskiej akademickiej historii wychowania jako dyscypliny naukowej, oraz rozwoju i krzepnięcia profesjonalnego środowiska badaczy². Ostatnie lata przyniosły dwie monografie W. Szulakiewicz, które w określonych ramach chronologicznych międzywojnia i pierwszego dziesięciolecia po drugiej wojnie światowej ujmują całościowo problematykę polskiej historii wychowania: jako dyscyplinę naukową, środowisko badawcze i jego dorobek.

Narodziny i stan dyscypliny w czasach międzywojnia ujęte zostały w książce *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918-1939. Studium historiograficzne* (Toruń 2000)³. Wydana ostatnio *Historia oświaty i wychowania w Polsce. 1944-1956* (Wydawnictwo WAM, Kraków 2006) przedstawia polską historię wychowania w początkach drugiej połowy XX wieku. Obie monografie łączą sposób rozumienia historii wychowania, kryteria według których Autorka klasyfikowała badaczy jako historyków wychowania, koncepcja rozwiązywania tematu. Chociaż okres historyczny, stan środowiska i formy życia naukowego zadecydowały o nieco innym rozłożeniu akcentów w niektórych wątków w strukturze recenzowanej książki, Autorka w sposób oczywisty nawiązuje do swej monografii o okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Przedstawia i analizuje kolejno: stan dyscypliny w punkcie startowym, formy instytucjonalne życia naukowego, środowisko badaczy, zagadnienia metodologiczne, kierunki i tematykę twórczości, historię wychowania jako przedmiot kształcenia uniwersyteckiego; załączając źródłowe aneksy, w oryginalny sposób prezentuje źródła i bibliografię.

Recenzowana książka składa się z sześciu rozdziałów, rozbudowanej bibliografii, obszernego aneksu i kilkunastu fotografii - portretów wybitnych historyków wychowania. Rozdział pierwszy jest rodzajem pomostu przezerconego ponad czasami wojny, pomiędzy dwoma omawianymi przez Autorkę okresami. Omawia wojenne losy ukształtowanego przed 1939 r. środowiska naukowego historyków wychowania w kraju i za granicą, przypomina także nad czym pracowano podczas wojny. Omawia też powojenny stan środowiska, jego straty osobowe i materialne spowodowane działaniami wojennymi, okupacją, planowym niszczeniem dóbr kultury i prześladowaniami.

Rozdział ten wykracza poza ramy chronologiczne wyznaczone tytułem recenzowanej książki, jednakże jest bardzo istotny. Jest to zwięzła ale piękna relacja, przygotowana głównie w oparciu o opracowania ogólne, poświęcone środowisku historycznemu, i skąpe przyczynki biograficzne. Oprócz

rzetelnej informacji uzewnętrznia się w niej wzruszający sentyment Autorki w stosunku do ludzi, o których pisze, i dojrzałe zrozumienie tragizmu ich losów i wyborów. Rzutowały one na powojenną aktywność naukową i wydawniczą tych, którzy przeżyli. Dzięki zawartym w niej informacjom, można „lepiej zrozumieć działalność, a niekiedy i postawy powojennego pokolenia historyków wychowania” (s. 8).

W rozdziałach następnych Autorka przedstawiła ogólną sytuację nauki polskiej w badanym okresie a na tym tle instytucjonalne ramy pracy historyczno-oświatowej po II wojnie światowej: w instytucjach badawczych, uczelniach wyższych, w zorganizowanych środowiskowych formach życia naukowego. Zaliczyła do nich także serie wydawnicze, w których historycy wychowania mogli publikować wyniki badań, lub popularyzować wiedzę. Przedstawiła też koncepcje i projekty badań formułowane przez przedstawicieli środowiska naukowego działających w ramach istniejących instytucji i struktur naukowych.

W. Szulakiewicz uważa, że mimo wzmagającego się nacisku ideologii politycznej na metodologię i treści badań, odbudowę „zaplecza instytucjonalnego historii wychowania” można ocenić pozytywnie. Stwierdziła, że „podjęto wiele działań, aby stworzyć odpowiednie warunki do prowadzenia badań naukowych. Inicjatywy te wyszły od historyków wychowania, którzy mieli swój wkład w rozwój dyscypliny w okresie międzywojennym. Przejmowali je jednak stopniowo młodszy badacze [...] Trud tworzenia podstaw instytucjonalnych można ocenić z perspektywy osiągnięć w tej dziedzinie zanotowanych w następnych latach” (s. 89).

Można zaobserwować wchodzenie w życie naukowe nowej generacji badaczy, dzięki czemu środowisko historii wychowania stopniowo uzupełniało straty osobowe wojenne, a jednocześnie umiętne i świadome nawiązywanie przez powojennych organizatorów życia naukowego i badaczy do tradycji badawczych, wyraźny związek podejmowanych działań z koncepcjami i kierunkami wytyczonymi przed wojną. Sformułowane zostały główne kierunki badań: problemy dziejów oświaty i wychowania w Polsce, oświata lat wojny i okupacji, szukanie i tworzenie materiałów źródłowych, które pozwoliłyby zrekompensować straty wojenne w tym zakresie,

powoływanie serii wydawniczych umożliwiających publikowanie wyników badań.

Rozważania o problemach i zjawiskach ogólnych w recenzowanej książce są zrównoważone relacją o konkretnych koncepcjach i działaniach badaczy, organizatorów, indywidualności naukowych; przedstawiona została tematyka ich zainteresowań naukowych i publikacje.

W. Szulakiewicz odtworzyła personalny skład grupy historyków wychowania, definiując „historika wychowania” jako osobę, która w sposób profesjonalny prowadzi badania, działalność informacyjną na polu historii oświaty i wychowania, uprawia refleksję naukową, publikuje wyniki pracy badawczej, zajmuje się edycją źródeł, popularyzowaniem wiedzy o dziejach edukacji oraz działalnością dydaktyczną w zakresie tej dyscypliny (s. 93)⁴. Dołączyła do nich przedstawicieli pokrewnych dyscyplin naukowych, którzy w badanym okresie, w jakiejś części swoich badań i publikacji zajmowali się badaniami historyczno-oświatowymi. Wyodrębniła w ten sposób grupę liczącą w badanym okresie szacunkowo 70 osób.

Część środowiska dojrzałość naukową osiągnęła już w latach międzywojennych, część już po wojnie. Jego przedstawiciele z reguły łączyli badania naukowe z edytorstwem źródeł i dydaktyką na wyższych uczelniach lub pracą w instytucjach tworzących zaplecze działalności naukowej jak biblioteki, archiwa czy wydawnictwa. Przejawiali dużą aktywność organizacyjno-naukową w towarzystwach naukowych ogólnych, środowiskowych i regionalnych.

Sytuacja nauki polskiej w jej polityczno-społeczno-ideologicznym kontekście powojennej rzeczywistości lat 1944-1956 nie pozwala oceniać badanego środowiska w sposób uproszczony, zwłaszcza że nie było monolitem. Wyniki badań nad tą zbiorowością pozwoliły jednak Autorce na udokumentowaną konkluzję, że ówczesni polscy historycy wychowania tworzyli „pełne pokolenie”, „łączące w sobie zarówno formację koleżeńską jak i programową” (s. 111), uprawiające przede wszystkim historię akademicką. W środowisku występowały wyraźne osobowości twórcze i autorytety.

Liderami byli badacze związani ze środowiskami akademickimi. Ich mistrzami byli przedwojenni twórcy polskiej historii wychowania: Stanisław Łempicki, Helena Radlińska i Stanisław Kot. Można więc

powiedzieć, że powojenna historia wychowania wywodziła się z tradycji uniwersytetów galicyjskich, a przede wszystkim ze Lwowa, oraz że dominował w niej nurt wiążący historię wychowania z dziejami kultury, oraz z historią społeczną. Była silnie związana z tradycjami historii wychowania okresu międzywojnia.

Środowisko w pierwszym okresie było nastawione na odtwarzanie i budowanie warsztatów badawczych, organizowanie życia naukowego, kształcenie studentów i młodej kadry, wytyczanie kierunków badań przede wszystkim: w zakresie historii szkolnictwa i oświaty, a także biografistyka, edytorstwo źródeł (pamiętnikarstwo, materiały do historii szkolnictwa i oświaty, kroniki uniwersyteckie i katalogi studentów, myśli pedagogiczna). Epokami preferowanymi w badaniach były odrodzenie i oświecenie oraz wiek XIX. Kontynuowano wątki badawcze rozpoczęte przed wojną, a w nowych - sięgano po tematy „ważne dla oświaty i kultury polskiej” i „problemy zasadnicze w historii narodu polskiego”. Badano postępowe nurty pedagogiczne, oświatę ludową, dzieje uniwersytetów, problematykę KEN, relacje Kościoła z nauką i oświatą, zagadnienia języka polskiego w nauczaniu. Stosunkowo mało było zainteresowanie syntezami rozwoju oświaty.

Umiejętne, podbudowane rzetelną dokumentacją źródłową, omawianie zagadnień teoretycznych z ich odniesieniem do konkretnych przedstawicieli środowiska naukowego i twórczego historii oświaty i wychowania, zwraca uwagę także w rozdziale poświęconym środowisku badaczy oraz w rozdziale referującym problemy poruszane dyskusjach teoretyczno-metodologicznych. Określano obszary badań, cele badawcze, kwestie badań regionalnych, problemy periodyzacji, stosunek do metodologii marksistowskiej. Tu warto przytoczyć konkluzję Autorki, iż „ówczesne propozycje metodologii badań marksistowskich w środowisku historyków wychowania nie były raczej przedmiotem 'dyskusji drukowanej', ale znalazły odzwierciedlenie w praktyce badawczej [...]”. Jeżeli już odnajdziemy wypowiedzi drukowane na ten temat, to są to jedynie pewne odniesienia do stosowania przez autorów lub jego braku zalecanej metodologii w recenzjach prac. W gruncie rzeczy nie było możliwości prowadzenia rzeczowych dyskusji teoretyczno-metodologicznych, gdyż w tym czasie istniała cenzura, która ją „ucinała”. [...] O wiele więcej uwagi zajmowały kwestie programów

badan i najpilniejszych prac badawczych” (s. 133-134).

Rezultaty badań W. Szulakiewicz pozwalają poznać i docenić dojrzałość, realizm i aktualność wypowiedzi czołowych historyków wychowania w sprawach metodologicznych dyscypliny, np. w sprawach planowego tworzenia programu i prowadzenia badań historyczno-oświatowych przez odrębne instytucje w tym celu powołane. Autorka wydobyła też aktualność pewnych zarysowanych wtedy poglądów i sporów, na przykład w określaniu związków historii wychowania z historią kultury czy z pedagogiką (np. spór między 'pedagogiczną' i 'kronikarską' historią wychowania).

Oceniając historiografię historyczno-oświatową Autorka zauważa, iż była stosunkowo odporna na skażenia interpretacyjne; przy tym nawet dorobek badaczy, którzy „ulegli nowej metodologii i preferowali ją” nie jest pozbawiony wartości. Jednakże całościowa ocena dorobku historiografii historyczno-oświatowej lat 1944-1956, dokonana przez Autorkę, jest krytyczna i dosyć pesymistyczna. Stwierdza, że był wprawdzie znaczący ale nie nazbyt obfity, nierówny jakościowo, polonocentryczny. Wydaje się, że jest to jednak ocena zaniżona. Jeśli wziąć pod uwagę warunki, w których powstawał: straty w ludziach i zapleczu naukowym, przesiedlenia, konieczność budowania warsztatów naukowych od nowa, siłę nacisków ideologicznych - był ten dorobek naprawdę wartościowy, szczególnie dorobek edytorski.

Ostatni rozdział, poświęcony historii wychowania jako przedmiotowi kształcenia w szkołach wyższych, ma charakter przede wszystkim informacyjny. Otwiera dopiero duże pole do dalszych badań. Jego istotnym uzupełnieniem są opublikowane w aneksie wydobyte ze zbiorów archiwalnych programy kształcenia, zestawy tematów prac magisterskich i zagadnień egzaminacyjnych. W zakończeniu dokonane zostało porównanie osiągnięć polskiej historii i historiografii wychowania z historią wychowania w Europie i w Stanach Zjednoczonych. Uwzględniając specyficzne problemy wynikające z czasu i miejsca, tradycji, obraz wypadu pozytywnie. Autorka dowodzi, że nie odstawaliśmy zasadniczo w problematyce badań, w myśli teoretycznej, w organizacji środowiska, w poziomie instytucjonalizacji dyscypliny, w tworzeniu wyspecjalizowanych czasopism.

Recenzowana monografia oparta jest na oryginalnych badaniach źródłowych. Jest to kompendium wiedzy bio-bibliograficznej o środowisku uzupełnione rozumną i dojrzałą refleksją teoretyczną na temat dyscypliny naukowej jaką jest historia wychowania. Rozwój dyscypliny ukazany został wszechstronnie i kompetentnie. Książka ma charakter źródłowy, wprowadza do obiegu naukowego nowe materiały źródłowe, co przy doskonałej znajomości zasobów archiwalnych i bibliotecznych, sumienności dokumentacyjnej Autorki i erudycji bibliograficznej powoduje, iż może być potraktowana jako przewodnik po materiałach źródłowych. Nie tylko wzbogaca wiedzę o dziejach oświaty i historii wychowania jako dyscypliny badawczej, ale też stanowi bodziec i podstawę do dalszych badań. Można mieć nadzieję, że Autorka pociągnie temat i zbada dzieje historii wychowania w następnym pięćdziesięcioleciu, a przynajmniej w okresie Polski Ludowej. Powstałby wtedy tryptyk, obejmujący cały wiek XX.

Kalina Bartnicka

¹ Np. prace monograficzne poświęcone Władysławowi Serdyńskiemu (1995) i Wandzie Bobkowskiej (1998), ku coraz szerzej traktowanym problemom środowiska i warsztatu naukowego historii wychowania.

² Znalazło to wyraz (nie licząc mniejszych artykułów i rozpraw) w redagowanych przez W. Szulakiewicza pracach zbiorowych: *Historia oświaty i wychowania II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2000; *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Toruń 2003 oraz w monografii „*Rozprawy z Dziejów Oświaty*” (1958-2002). *Studium w historii czasopisma* (Toruń 2004)

³ Por. recenzja K. Bartnickiej w „*Rozprawy z dziejów Oświaty*”, t.XLII, pod red. J. Miąso, Warszawa 2003

⁴ Por. W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1919-1939*, s.58